

KO‘P BOLALI OILALARDAGI O‘SMIRLAR DEVIATSIYASINING PSIXOLOGIK PREVENSIYASI

Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi
«Oila va gender» ilmiy-tadqiqot
instituti tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya: Zamonaviy dunyo oilaviy tuzilmalar ilgari yo‘naltirilgan an’anaviy chegaralar va qoidalarning “xiralashi” bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, oila tuzilishi quriladigan poydevorning “silkitishi” mavjud bo‘lib, bu shaxsning psixologik xavfsizligining buzilishiga, hissiy yaqinlik va mas’uliyatning pasayishiga, ota-onalarni tark etishga majbur qilishi mumkin. Oxirgi tadqiqotlarga ko‘ra, oiladagi muhit va bolalarning xulq-atvori o‘rtasida bevosita bog‘liqlik bor. Oila muhiti bilan bog‘liq omillar bolalarda deviant yoki ijtimoiy maqbul xatti-harakatlarning shakllanishiga ta’siri nuqtayi nazaridan o‘rganildi. Oiladagi iqlim qanchalik qulay bo‘lsa, kelajakda bolalarda kamroq deviant xulq-atvor namoyon bo‘lish ehtimoli shunchalik yuqori bo‘ladi. Maqolada ko‘p bolalai oilalardagi o‘smirlar deviatstiyasining psixoprofilaktik xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: deviatstiya, xulq-atvor, himoya mexanizmi, ko‘p bolali oilalar, ota-ona va bola munosabati, ijtimoiy yaqinlik, psixoprofilaktika.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРЕВЕНЦИЯ ПОДРОСТКОВЫХ ДЕВИАЦИЙ В МНОГОДЕТНЫХ СЕМЬЯХ

Аннотация: Современный мир характеризуется «размытием» традиционных границ и правил, на которые ранее ориентировались семейные структуры. При этом происходит «расшатывание» фундамента, на котором строится структура семьи, что может привести к нарушению психологической безопасности личности, снижению эмоциональной близости и ответственности, отказу от родителей. Согласно последним исследованиям, существует прямая связь между обстановкой в семье и поведением детей. Факторы, связанные с семейным окружением, изучались с точки зрения их влияния на формирование девиантного или социально приемлемого поведения у детей. Чем комфортнее климат в семье, тем выше вероятность того, что дети в будущем будут демонстрировать менее девиантное поведение. В статье говорится о психопрофилактических особенностях подростковой девиации в многодетных семьях.

Ключевые слова: девиантность, поведение, защитный механизм, многодетные семьи, детско-родительские отношения, социальная близость, психопрофилактика.

PSYCHOLOGICAL PREVENTION OF ADOLESCENT DEVIATION IN LARGE FAMILIES

Abstract: The modern world is characterized by a “blurring” of the traditional boundaries and rules on which family structures were previously oriented. At the same time, there is a “shaking” of the foundation on which the family structure is built, which can lead to a violation of the psychological security of a person, a decrease in emotional closeness and responsibility, and the abandonment of parents. According to recent studies, there is a direct connection between the environment in the family and the behavior of children. Factors related to the family environment were studied in terms of their influence on the formation of deviant or socially acceptable behavior in children. The more comfortable the climate in the family, the higher the probability that children will show less deviant behavior in the future. The article talks about the psychoprophylactic features of adolescent deviance in families with many children.

Key words: deviance, behavior, defense mechanism, large families, parent-child relationship, social closeness, psychoprophylaxis.

Deviant xulq-atvor haqidagi munozara psixologiya va sotsiologiya sohalarida muhim mavzudir. R.V.Ovcharov deviant xulq-atvorning nisbatan yangi bo‘linishini ikkita asosiy toifaga, psixopatologiya bilan og‘rigan shaxslarga xos bo‘lgan patologik xulq-atvoriga va jamiyatning o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy, madaniy va huquqiy me’yorlarning buzilishi bilan tavsiflangan antisotsial xulq-atvorni taqdim etadi [1]. Deviant xulq-atvorni tasniflashga yondashuvlar har xil bo‘lishiga qaramay, ularning barchasi bunday xatti-harakatlar umumiy qabul qilingan qoidalardan chetga chiqish ekanligini ko‘rsatadi. Binobarin, ularni o‘rganish ijtimoiy muhitning kishilar xulq-atvoriga qanday ta’sir qilishini, xulq-atvorning teskari o‘zgarishi butun jamiyatni qanday o‘zgartirishi mumkinligini tushunish uchun katta ahamiyatga ega.

O‘smirlik ko‘plab jismoniy va psixologik o‘zgarishlar bilan bog‘liq. T.A.Rodermelning izlanishlari o‘smirlarda deviant xulq-atvoriga olib keladigan omillarni aniqladi. Ular orasida: egosentrizmning yuqori darajasi, axloqiy e’tiqodlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi, depersonalizatsiya va derealizatsiya, o‘zini-o‘zi qadrlashning yetarli emasligi, bundan tashqari, ko‘pincha norozilik, boykot qilish istagi borligi, hokimiyat, xavf va noma'lum narsaga chanqoqlik, o‘smirning tanasida sodir bo‘ladigan o‘zgarishlarga munosabat, muammolarni bo‘rttirishga moyillik, qiyinchiliklar va o‘shiga bo‘lgan kuchli istak kabilar mavjud [2]. Bu omillar odatda birgalikda yuzaga keladi va o‘smirlarning xatti-harakatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Deviant xatti-harakatlarning qanday namoyon bo‘lishini tushunish uchun barcha sanab o‘tilgan omillarni hisobga olgan holda maxsus tadqiqot o‘tkazish kerak.

O‘smirlarda deviant xulq-atvorning paydo bo‘lishiga ta’sir qiluvchi ko‘plab omillar orasida asosiylari barqaror qadriyatlarining yo‘qligi, ijtimoiy muhitning salbiy ta’siri, shaxslararo muammolar, shuningdek, ijtimoiy-psixologik moslashuv omillari va noqulay turmush sharoitlari, shu jumladan oila tuzilishi hamda tarkibi ham bor. O‘n sakkiz yoshga to‘lmagan to‘rt va undan ortiq farzandi (shu jumladan asrab olingan bolalar, shuningdek o‘gay o‘g‘illari va o‘gay qizlari) birga yashaydigan oilalar ko‘p bolali oilalar hisoblanadi. Ko‘p bolali oilaning bir qismi sifatida davlat tomonidan to‘liq ta’minlangan bolalar va ota-onalari ota-onalik huquqidan mahrum bo‘lgan yoki ota-onalik huquqi cheklangan bolalar hisobga olinmaydi. Bolalar o‘rtasidagi turli xil aloqalarning ko‘pligi katta yoshdagi bolalar va kichiklarga g‘amxo‘rlik qilish orqali hayot tajribasini boyitishga yordam beradi. Bu aloqalar shaxsni shakllantirish va bolalarni ijtimoiy faoliyatga tayyorlash uchun katta ahamiyatga ega. Ko‘p bolali oilalarda psixologik iqlim qulay, buning natijasida bolalar va ota-onalar o‘rtasidagi ishonch darajasi ancha yuqori. Oilada hokimiyat ota yoki ona bo‘lishi mumkin. Ideal variant - otaning oila boshlig‘i, boquvchisi va hokimiyati. Onaning vazifasi oilada qulaylik va iliqlikni yaratishdir. Bolalar ota-onalarning fikrlarini tinglashlari va ularning tajribasidan foydalanishlari kerak [3].

Ko‘p bolali oilalar ham noqulay iqlimga ega bo‘lishi mumkin, chunki ko‘p bolali ota-onalar mas’uliyatsiz va beparvo bo‘lishi mumkin. Bunday iqlimi bo‘lgan oilalarda bolalar ko‘pincha nazoratsiz o‘sadi va ularga moyil bo‘ladi. Bezoriliklar bolalarning ichkilikbozligi ota-onalarning o‘z mas’uliyatiga beparvoligi oqibatidir. Shuning uchun ota-onalar ko‘cha bolalar uchun eng yaxshi joy emasligini va ular har doim va hamma joyda o‘z farzandlari uchun mas’ul bo‘lgan ota-onalar ekanligini tushunishlari va unutmashliklari kerak.

Noqulay iqlimi bo‘lgan ko‘p bolali oilalarda to‘g‘ri parvarish qilinmaganligi sababli bolalar yolg‘iz va kattalar nazoratisiz qoladilar. E’tiborsizlik natijasida barcha kasalliklar kech tashxis qilinadi va davolanadi, shuning uchun bu bolalar keyingi hayotda sog‘lig‘ida muammolarga duch kelishadi. Bir bolali oilalardan farqli o‘laroq, ko‘p bolali ota-onalar farzandlarining maktabdagi muvaffaqiyatiga unchalik qiziqish bildirmaydilar va ularga o‘qishdagi qiyinchiliklarni yengishda yordam berishmaydi. Ular, shuningdek, xatti-

harakatlarni kamroq talab qiladilar va nazorat qiladilar va o’zlarining talablari, jazolari va mukofotlarida nomuvofiqdirlar [4].

Ko’p bolali oilalarga alohida e’tibor qaratildi, chunki ular o’ziga xos ijtimoiy omillarga ega. Tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, oilaning kattaligi va tug’ilish tartibi bolaning o’ziga xos xususiyatlarini aniqlashi mumkin. Turli oila guruhlaridagi bolalarning o’ziga xos shaxsiy xususiyatlari bir-biridan sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bolalarda ma’lum shaxsiyat yagona bola va katta oilalarda tug’ilgan bolalar o’rtasida yaqqol namoyon bo’ladi. O’smirlar ta’sir qiladigan va har safar uning tajribalari dunyosini o’zgartiradigan tashqi va ichki omillar sonini tasavvur qilish qiyin. Hamma bolalar ham o’z fikrlarini, his-tuyg’ularini va harakatlarini nazorat qila olmaydi [5]. Ko’p bolali oilalarda o’sgan o’smirlar bir qator psixologik xususiyatlarga ega bo’lib, ularni tengdoshlaridan kichik oilalardan ajratib turadi. Buning sababi, ko’p bolali oilalarda bolalar ota-onalarning e’tibori va resurslari uchun raqobatlashishga majbur bo’lib, ularning psixologik rivojlanishiga ta’sir qiladi.

Shunday qilib, bu o’smirlar, mutaxassislarining fikriga ko’ra, kamroq moslashuvchan va noaniq vaziyatlarga moslashishga qodir emas. Ular, shuningdek, mustaqil emas, balki konformistik bo’lish ehtimoli ko’proq. Bundan tashqari, ular ko’proq tashvish va norozilikni boshdan kechirishlari mumkin, shuningdek, boshqalarning ma’qullanishiga bo’lgan kuchli ehtiyoj mavjud. Boshqa tomondan, ko’p bolali oilalarning o’smirlari yuqori o’z-o’zini nazorat qilish va tashkilotchilik ko’rsatkichlari, shuningdek, yetakchilik fazilatlarini namoyish eta oladi. Biroq, shu bilan birga, ular boshqa odamlarga nisbatan ko’proq dushman va shubhali bo’lishi munosabatda mumkin.

Umuman olganda, katta oilalardagi o’smirlar orasida psixologik rivojlanishning ayrim xususiyatlarini aniqlash mumkin, bu ularning xatti-harakati va moslashuvchan salohiyatiga sezilarli ta’sir ko’rsatishi mumkin. Ammo shuni yodda tutish kerakki, har bir bola o’ziga xosdir va uning psixologik rivojlanishida oiladagi individual vaziyat asosiy rol o’ynashi mumkin. Ko’p bolali oilalarda o’smirlarning xarakterini shakllantirishga yordam beradigan muhim omil bu ularning uy-ro’zg’or masalalari bo’yicha qaror qabul qilishda ishtirok etishidir. Bu esa ularda mehnat ko’nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi, bu esa o’z navbatida ularning oilaga daxldorlik hissini kuchaytiradi va o’z qadrini oshiradi [6].

Katta oila ham yosh shaxsning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Aka-uka va opa-singillarga ega bo’lgan bolalar yolg’iz o’sgan bolalarga qaraganda ko’proq ifodalilik, do’stona va xushmuomalalik ko’rsatadilar. Bolalar tomonidan tez-tez o’rnatilgan ijtimoiy aloqalar o’zlariga nisbatan ham, boshqalarga nisbatan ham xulq-atvor, intizom va mas’uliyat normalarini shakllantirishga yordam beradi. Bu, o’z navbatida, ehtiyotkorlik va shubhalanuvchanlikning shakllanishiga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda o’smirlarning deviant xulq-atvori bilan bog’liq muammolar jamiyat uchun dolzarbdir. Ushbu muammolarni deviant xatti-harakatlarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasini qo’llash orqali hal qilish mumkin. Buning oldini olish usullaridan biri oilaning samarali ishtirokini ta’minlashdir. Ushbu chora o’smirlarni tarbiyalayotgan quyi ijtimoiy guruhdagi oilalarga yordam ko’rsatishni rivojlantirishni o’z ichiga oladi. Shu bilan birga, nafaqat moddiy yordam, balki ijtimoiy-psixologik yordam va kundalik muammolarni hal qilishda yordam berish ham muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Азарова Л.А. Девиантное поведение и его профилактика : учебно-методический комплекс / Л.А.Азарова, В.А.Сятковский. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с.

2. Андреева Т.Н. Когнитивные и личностные характеристики детей в многодетной семье : специальность 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» : диссертация на соискание ученой степени кандидата

“Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar” mavzusida Respublika ilmiy anjuman to’plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun.

психологических наук / Андреева Татьяна Наумовна ; Психологический институт при УРАО. – Москва, 1994. – 304 с.

3. Бойков А. Е. Первичная профилактика различных видов зависимостей детей и подростков в образовательной среде / А. Е. Бойков // Молодой ученый.– 2014. – № 3. – С. 871-874.

4. Гасанова П.Г. Международное познание закономерностей современного ребенка / П.Г.Гасанова, В.В.Белоусова, И.В.Боязитовой //Феномен психического здоровья в научной рефлексии как основа реформирования образовательных систем : материалы Международной научно-практической конференции / Пятигорский государственный университет. – Пятигорск, 2012. – С. 55-57.

5. Доронина А.В. Особенности развития личности в подростковом возрасте / А.В.Доронина // Моя профессиональная карьера. – 2020. – № 19. – С. 113-118.

6. Каракеева Г.Ж. Состояние здоровья детей из многодетных семей : специальность 14.01.08 «Педиатрия» : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата медицинских наук / Каракеева Гулмира Жолболдуевна ; Кыргызско-российский славянский университет. – Бишкек, – 2012. – 18 с.